

Original Research Paper

FƏAL TƏLİM TEXNOLOGİYASININ MAHİYYƏTİ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Nizami Quliyev

<https://orcid.org/0009-0005-4524-1531>

Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Article history

Received: 27.09.2026

Revised: 02.10.2026

Accepted: 13.10.2026

*Corresponding Author: Nizami

Quliyev, Naxçıvan Dövlət

Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Email: quliyevnizami@ndu.edu.az

Xülasə

Müxtəlif fənlərin və ya tədris fəaliyyətinin bölmələrinin tədrisi üçün ümumi olan ümumi didaktik prinsiplərin ayrılması qəbul edilir. Xüsusi şərtlərdə onların təzahürü və xüsusiyyətlər əldə edə bilər. Bundan əlavə, hər bir təhsil sahəsində müəyyən bir mövzuya xas olan və müəyyən şəraitdə təhsil prosesinin tənzimlənməsi vəzifələrinə uyğun prinsiplər hazırlanır. Təlim prosesində istifadə edilən fəal təlim texnologiyası bir sıra prinsiplərə əsaslanır: fərdiləşdirmə; çeviklik prinsipi; effektivlik prinsipi (və ya seçim prinsipi); kontekstivlik; əməkdaşlıq.

Açar sözlər: *Fəal təlim, pedaqogika, texnologiya, məktəb, tədris, fəaliyyət, nəzarət, tələbə, didaktik, yeni, bilik, psixoloji-pedaqoji, bacarıq, qabiliyyət, öyrənmə*

GİRİŞ

Fəal təlim müasir pedaqoji tədqiqatların ən geniş tətbiq olunan sahələrindən biridir. Təربiyəçilərin tərbiyəvi və idraki fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün metodların tapılması problemi ayrı-ayrı müəlliflər tərəfindən müxtəlif vaxtlarda müzakirə edilmiş, onun həlli üçün ən optimal variantlar təklif olunmuşdur. Bu məqsədlə tədris olunan məlumatların miqdarının artırılması, onların sıxlaşdırılması və oxu proseslərinin intensivləşdirilməsi, öyrənmə üçün xüsusi psixoloji və didaktik şəraitin yaradılması, təhsil və idrak fəaliyyətinin idarə edilməsində nəzarət formalarının gücləndirilməsi, texniki vasitələrdən geniş istifadə və s. kimi variantlar irəli sürülmüşdür.

Fəal təlim geniş mənada tələbələrin tədris fəaliyyətini əks etdirən, dəyişən fəaliyyət əsasında inkişaf edən və elmi biliklərin əldə edilməsinə yönəlmiş idrak proseslərindən biri hesab olunur.

Bu baxımdan, yeni biliklərin mənimsənilməsi prosesində köklü dəyişikliklər yaradan, səriştəyönümlü fəaliyyət yavaşmasına uyğun olaraq, fəal təlimin psixoloji və pedaqoji əsasını fəal idrak fəaliyyəti təşkil edir. Bu fəaliyyət prosesində tələbə öz bilik, bacarıq və qabiliyyətlərindən istifadə edərək yaradıcı düşünmə bacarıqlarının formalaşmasına nail olur [3].

Təhsilin formalaşmasının müasir istiqamətləri tələbənin təkcə intellektual və idrak fəaliyyətini deyil, həm də fərdi sosial mövqeyini, öyrənmə subyekti kimi öz xüsusiyyətlərini göstərə biləcəyi didaktik və psixoloji şəraitin yaradılmasını əhatə edir.

Fəal təlim tədris prosesində tələbələrin tədris və idrak fəaliyyətinin aktivləşdirilməsinə yönəlmiş, didaktik, təşkilati və idarəetmə vasitələrinin integrasiya olunmuş şəkildə tətbiqini, müxtəlif vasitələrdən və fəallaşdırma metodlarından geniş istifadə edilməsini nəzərdə tutur.

Ümumi mədəni və peşə sərişələrini mənimsəmək üçün tələbələrin fəal tədris, idrak və tədqiqat fəaliyyətlərinin təşkili və stimullaşdırılmasına yönəlmiş tədris prosesi kimi fəal təlim dərslərin keçirilməsi zamanı fəal metod və texnologiyaların tətbiqinə əsaslanır.

Fəal təlim metodları aşağıdakıları əhatə edir:

1. Tədris prosesində müəllim və tələbələrin qarşılıqlı fəaliyyət formasını əks etdirən yanaşmalar;
2. Tələbələrə zehni fəaliyyətə və öz fikirlərini ifadə etməyə sövq edən pedaqoji təsir metodları və üsulları;
3. Yaradıcı təhsil və elmi tədqiqat fəaliyyətinin müxtəlif vəzifələrinin həlli üçün yeni fikirlərin axtarışı.

Dərslərin keçirilməsinin fəal formaları tədris məsələlərinin və problemlərinin fərdi, qrup və kollektiv şəkildə öyrənilməsinə, tələbə və müəllimlərin fəal qarşılıqlı əlaqəsinə, düzgün anlaşımanın inkişafına yönəlmiş fikir mübadiləsinə şərait yaradan tədris prosesinin təşkili formalarıdır.

Kompüter texnikasına əsaslanan təlim sistemlərindən istifadəni əhatə edən fəal təlim texnologiyaları tədris prosesinin müasir formalarından biri hesab olunur. Bir qayda olaraq, bu texnologiyalar tədris materialının mənimsənilməsinə nəzarətin gücləndirilməsi, təhsil və idrak fəaliyyətinin artırılması üçün perspektivli üsulların tətbiqi imkanlarını nəzərdən keçirməyə şərait yaradır.

Fəal təlim texnologiyaları tədris prosesinin təşkili və həyata keçirilməsi üsuludur. Bu texnologiyalar dərş zamanı hər bir tələbənin fəal iştirakını, müəllimlərlə birbaşa əks-əlaqəni, məqsədyönlü və səmərəli tədris və idrak fəaliyyətini təmin edir. Fəal təlim texnologiyaları mərkəzləşdirilmiş, fərdiləşdirilmiş və diferensiallaşdırılmış təlim şəraitində tətbiq oluna bilər.

Təlimin məqsədlərinə çatmağın aparıcı amili kimi fərdin fəaliyyəti, ümumi inkişafı və peşə hazırlığı təlimin ən vacib elementlərinin — məzmununun, formalarının və metodlarının dərinəndən dərk edilməsini tələb edir. Təlimin inkişaf etdirilməsinin strateji istiqaməti ötürülən məlumatların miqdarını artırmaqdan ibarət deyil. Əsas məqsəd nəzarət tədbirlərinin sayını artırmaqla yanaşı, tədrisin mənalı olması üçün didaktik və psixoloji şəraitin yaradılması, tələbənin intellektual, şəxsi və ictimai fəaliyyətə cəlb edilməsidir.

Fəal təlim inteqrasiya olunmuş pedaqoji, təşkilati və idarəetmə vasitələrindən istifadə etməklə tələbələrin tədris və idrak fəaliyyətlərini artırmağa yönəlmiş tədris prosesinin təşkili və həyata keçirilməsidir [2].

Təhsil prosesinin nəticəsi, əsasən, istifadə olunan tədris metodlarından asılıdır.

Fəal təlim texnologiyası müəllim və tələbələrin pedaqoji məqsədlərə nail olmağa yönəlmiş birgə fəal fəaliyyət üsullarıdır.

Fəal təlim texnologiyasının mahiyyəti tələbələrin tədris və idrak fəaliyyətinin təşkilini təmin edən müvafiq təlim metodları sistemindən ibarətdir.

“Fəal təlim texnologiyası” və ya “fəal tədris metodları” termini XX əsrin 60-cı illərinin əvvəllərində Y. N. Emelyanov tərəfindən təklif edilmişdir.

Demək olar ki, “fəal təlim texnologiyası” anlayışı tələbələrin fəaliyyətini passiv vəziyyətdən aktiv vəziyyətə keçirməyi nəzərdə tutan, ənənəvi metodları, ilk növbədə, izahlı-əyani tədris metodlarını tamamlayan və 1960-cı illərdə geniş yayılmış xüsusi tədris metodlarını ifadə edir [1].

Bu termin sosial-psixoloji təlim sistemində istifadə olunan, bir sıra sosial-psixoloji təsir və hadisələrdən yararlanan ayrıca qrup metodunu xarakterizə etmək üçün də işlədilmişdir. Fəal təlim zamanı tələbələrin fəaliyyəti reproduktiv xarakterlə məhdudlaşmır, eyni zamanda onların şəxsi təcrübə və səriştələrini toplamasına imkan verən könüllü və zəruri fəaliyyət formasına çevrilir.

Fəal təlim texnologiyalarının meydana çıxması müəllimlərin tələbələrin idrak fəallığını artırmaq və onun inkişafına töhfə vermək istəyi ilə əlaqələndirilir.

Fəal təlim texnologiyalarından istifadə edərkən tələbə pedaqoji prosesin fəal iştirakçısına çevrilir. Digər tərəfdən, müəllim məsləhətçi kimi fəaliyyət göstərərək düzgün təlim prosesini təmin edir. Bu yeni rollar və onların xarakterik xüsusiyyətləri praktikada müasir uğurlu insanın zəruri bacarıq və keyfiyyətlərinə malik fəal şəxsiyyətin inkişafına imkan verir.

Beləliklə, təlimin fəallaşdırılması həm tədrisin forma və metodlarının inkişaf etdirilməsi, həm də bütövlükdə tədris prosesinin təşkili və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi yolu ilə həyata keçirilə bilər.

Pedagoji texnologiya tələbələrin idrak fəaliyyətini stimullaşdıran, hər bir iştirakçını zehni və davranış fəaliyyətinə cəlb edən metodları özündə birləşdirir. Bu metodlar hər bir tələbə tərəfindən biliklərin şüurlu şəkildə mənimsənilməsinə, inkişaf etdirilməsinə, zənginləşdirilməsinə və fərdi şəkildə qavranılmasına yönəldilməlidir [1].

Fəal təlim texnologiyalarından istifadə aşağıdakı vəzifələrin həllinə imkan verir:

- Təhsil prosesində qarşılıqlı ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılması;

- Mürəkkəb situasiyaları və onların yaranma səbəblərini təhlil etmək, problemlərin həlli yollarını və vasitələrini tapmaq, əsas və ikinci dərəcəli amilləri müəyyənləşdirmək bacarığının inkişaf etdirilməsi;
- Diqqət, yaddaş və təfəkkür proseslərinin yaxşılaşdırılması.

Qeyd etmək lazımdır ki, fəal təlim texnologiyaları tələbələrin bilik səviyyəsinin inkişaf etdirilməsinə, məlumatların şüurlu və fəal şəkildə dərk olunmasına və mənimsənilməsinə yönəldilmişdir. Lakin bu texnologiyalardan istifadə tələbələrin əldə olunan zəruri məlumatların əsaslarını, bir qayda olaraq, ənənəvi metodlarla mənimsədikləri zaman daha səmərəli olur. Buna görə də ənənəvi və innovativ metodları bir-birinə qarşı qoymaq düzgün deyil. Onların məqsədəuyğun birləşməsinə tapmaq və təhsil prosesinin qarşısında duran vəzifələrdən, eləcə də yaranan vəziyyətlərdən asılı olaraq üstün cəhətlərindən istifadə etmək lazımdır.

Fəal təlimin təşkili şərtləri:

1. Problemlə təlim mühitinin yaradılması;
2. Əməkdaşlığın təmin edilməsi;
3. Kollektivdə qarşılıqlı əlaqənin təşkili;
4. Tələbələrin fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin formalaşması və inkişafının idarə edilməsi;
5. Tələbələrin davamlı fəal fəaliyyətə cəlb edilməsi: cavabların verilməsi, təhlillərin aparılması, qiymətləndirmə, təsnifat və s.;
6. Müəllimin rolunun dəyişdirilməsi: onun birgə fəaliyyətin təşkilatçısı, tərəfdaş, istiqamətləndirici və məsləhətçi kimi çıxış etməsi.

NƏTİCƏ

Fəal tədris metodları sistemində təlim bir qrup tələbənin qarşılıqlı fəaliyyətinin nəticəsi kimi meydana çıxır. Başqa sözlə, qrup üzvləri qarşılıqlı stimullaşdırma, rəqabət və dəstək vasitəsilə bir-birinin uğurlarına münasibət bildirir, tərəfdaşlarının hərəkətlərini təhlil edir və qiymətləndirir, təcrübə mübadiləsi aparır, iştirakçılar isə növbə ilə təlimçi rolunda çıxış edirlər [2].

Əvvəlcə fəal tədris metodları təlim sistemində yayılmağa başlamışdır. Bu zaman sürətləndirilmiş hazırlıq şəraitində təlimin təşkili böyük əhəmiyyət kəsb etdiyindən fəal tədris metodları, xüsusilə də oyun üsulları geniş populyarlıq qazanmışdır. Daha sonra bu metodlardan ali təhsil müəssisələrində istifadə olunmağa başlanmış, sonralar isə ümumi təhsil sistemində geniş tətbiq edilmişdir.

ƏDƏBİYYATLAR

1. Dəmirov A.H., Məmmədov S.M., İsmayılov Ş.N. Yeni təlim texnologiyaları və müasir dərslər. BAKI – 2007, 109s.
2. Əliyeva F.A., Məmmədova Ü.R. Müasir təlim texnologiyaları. 2014 197s.
3. İbrahimov F.N, Hüseynzadə R.L. Pedagogika. 2 cild. I cild. – Bakı: Mütərcim, 2012, 706s.

ABSTRACT

ESSENCE AND FUNCTIONS OF ACTIVE LEARNING TECHNOLOGY

Nizami Guliyev

Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan

It is accepted to distinguish general didactic principles common to the teaching of various subjects or units of educational activity. Under special conditions, their manifestation may acquire specific characteristics. Furthermore, in each field of education, principles are developed that are specific to a particular topic and correspond to the tasks of regulating the educational process under specific conditions. Active learning technology used in the educational process is based on a number of principles: individualization; principle of flexibility; principle of efficiency (or principle of choice); contextuality; cooperation.

Keywords: *Active learning, pedagogy, technology, school, teaching, activity, control, student, didactic, new, knowledge, psychological-pedagogical, skill, ability, learning*

АННОТАЦИЯ

СУЩНОСТЬ И ФУНКЦИИ ТЕХНОЛОГИЙ АКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

Низами Гулиев

Нахчыванский государственный университет, Нахчыван, Азербайджан

Принято выделять общедидактические принципы, общие для преподавания различных предметов или разделов учебной деятельности. В особых условиях их проявление может приобретать специфические особенности. Кроме того, в каждой области образования разрабатываются принципы, характерные для определенной темы и соответствующие задачам регулирования учебного процесса в определенных условиях.

Технология активного обучения, используемая в образовательном процессе, основана на ряде принципов: индивидуализация; принцип гибкости; принцип эффективности (или принцип выбора); контекстность; сотрудничество.

Ключевые слова: *Активное обучение, педагогика, технология, школа, преподавание, деятельность, контроль, студент, дидактический, новый, знание, психолого-педагогический, навык, способность, обучение*

